

УДК 140.8

І. О. Скакун

*кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних наук та українознавства
Буковинського державного медичного університету***ПЕРСПЕКТИВИ АНТРОПОЦЕНТРИЗМУ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ КАРТИНІ СВІТУ**

Постановка проблеми. Формування сучасної наукової картини світу відзначається послідовним утвердженням ідей людиномірності та антропоцентризму. Наукова парадигма сучасності, ґрунтуючись на ідеях єдності природничо-наукового та гуманітарно-наукового знання, тлумачить складні людиномірні системи, що саморозвиваються. Важливість процесу антропологізації філософії полягає в можливості поєднувати різноманітні знання в цілісну систему, що формує глибинне розуміння сутності та природи людини. Антропоцентризм у сучасному розумінні постає моделлю розвитку, яка зорієнтована на максимальне розкриття потенціалу кожної людини, створення гідних умов для реалізації її інтелектуальних та творчих здібностей та можливостей.

Концепція антропоцентризму відіграє надзвичайно важливу роль у новітніх науково-світоглядних побудовах, оскільки зорієнтована на буття людини, даючи змогу тлумачити його найбільш проблематичні та суперечливі аспекти. Утвердження гуманітарно-наукового дискурсу в сучасній філософії та науці породжує актуальність нашої розвідки щодо ідей людиномірності. При цьому антропоцентризм розглядається як принцип, що не просто констатує виняткову роль людини у світобудові, а формує необхідні методологічні, гносеологічні, аксіологічні та етичні настанови розвитку людиномірних ідей. У цьому контексті виникає нагальна потреба в структурованості уявлень про людину та взаємозв'язку між специфічними антропологічними знаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми людиномірності науки висвітлені в працях багатьох відомих філософів та вчених. Такі ідеї формувались із зародженням філософських концепцій та поглядів, утверджувались у часи «антропологічних поворотів» в історії філософської думки, і, зрештою, посіли своєрідне місце в сучасній картині світу. Концепція антропоцентризму теж пройшла еволюцію у філософських системах та наукових парадигмах.

Загальні аспекти людиномірності наукового знання виокремлюємо в ідеях А. Агацці, М. Кагана, М. Марчука, М. Ожевана, П. Гуревича, І. Фролова, В. Шинкарука. Безпосередньо процеси антропологізації філософії та їх вплив на формування картини світу різних культурно-історичних епох досліджував Є. Нікітін. Варто зазначити, що на сучасному етапі досліджується і конкретна специфіка людиномірних ідей: аксіологічна, етична, соціокультурна тощо. Людиномірність у сучасному природничо-науковому та гуманітарному знанні висвітлюється в працях Й. Пригожина, М. Мамардашвілі. Проблема ролі та місця людини в сучасній картині світу досліджують А. Краєва, Ю. Лоскутов, А. Рачков. Питаннями антропоцентризму в сучасній науковій картині світу займаються Т. Нікішина, В. Сагатовський.

Зазначимо, що наразі проблема людиномірності наукового знання в цілому активно досліджується й потребує як нових ідей, так і систематизації наявних уявлень. Ми у свою чергу актуалізуємо увагу на дослідженні концепції антропоцентризму як своєрідного та важливого складника сучасної філософської думки та наукової парадигми.

Метою статті є потреба всебічного аналізу наявних людиномірних складників сучасної наукової картини світу, перспектив філософської концепції антропоцентризму та утвердження якісно нових настанов гуманітарно-наукового дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, специфіка філософського підходу тлумачення

людини, що полягає в її комплексній характеристиці, далеко неоднозначна. Різні науки вивчають окремі вияви людського буття. Варто уникати повторення помилок минулого, коли здійснювалось отождолення методологічних підходів у вивченні людини та природи. Підведення методологічної бази цих двох філософських проблем до спільного знаменника неможливе, оскільки це приводить до викривленого тлумачення людини.

Насправді, коли йдеться про науку, то в основному вона постає як людинознавство. Антропоцентричні настанови формують методологічні передумови людиномірності не лише для суспільного, а й для природничо-наукового знання. Учені стверджують, що обов'язковою умовою існування природознавства є наявність людини. Ці погляди передбачали, що в природознавстві предметом дослідження є не природа сама собою, а природа яка виражає людські проблеми [11].

Сьогодні все частіше йдеться про черговий антропологічний поворот, проте це не свідчить про появу нових антропологічних уявлень. Мова йде насамперед про те, що людина є базовим складником у тлумаченні будь-яких філософських проблем. Унікальність, складність і невичерпність людини зумовили значні труднощі у філософському осмисленні та в адекватно-істинному історичному відображенні антропологічної тематики. Принагідно зазначимо, що саме науці та філософії відведено привілейоване право визначити концепції людини, які би передбачали гармонійний розвиток людини у Всесвіті як дієвої та відповідальної істоти.

Людина постає синтезом тимчасового й вічного. Подібної позиції дотримувався М. Бердяєв, вказуючи, що «особистість незмінна в змінах» [2, с. 214]. Указані ідеї стали передвісниками сучасного наукового тлумачення людини. За часів, коли ще не утвердилися методологічні константи постнекласичної наукової парадигми, саме філософські новаторські ідеї формували підґрунтя для подальшого розвитку людиномірних аспектів науки та антропоцентричної концепції.

Особливість методології антропоцентризму полягає в тому, щоб знайти концептуальні зв'язки між індивідом, індивідуальністю, особистістю та організмом, створити інтегральну систему понять, яка здатна охопити в єдиному синтезі соціальну, психологічну й біологічну специфіку природи людини та її творчої діяльності. У процесі синтезу людинознавства зміст єдиної наукової картини світу виявляється не як чітко зафіксована система, а як своєрідний горизонт пізнання, де поєднуються знання емпіричного, теоретичного та світоглядного рівнів [14, с. 45–46]. Водночас В. Троянський зазначає, що строкатість і різноманітність аспектів у вивченні людини є закономірним результатом потреб науки та практики. У методологічному плані поліструктурність проблеми людинознавства пов'язана з багатогранністю самого об'єкта дослідження. Методологічний акцент на виявленні спільного в різноманітних структурах буття, на особливостях духовної людини перетворюється в характерну рису сучасного стилю наукового мислення [14, с. 36].

М. Мамардашвілі зауважив, що якщо відкинути академічність, то можна сказати, що проблеми людини як предмета філософських досліджень не існує. Філософія ввела до розуміння світу абстракції, які максимально могли б усунути всі особливості світосприйняття, що формуються людською природою. Коли йдеться про людину, то розмова вибудовується на основі абстракцій, що мак-

симально усувають людиномірі, безпосередньо доступні нам речі [6, с. 8–10]. Тобто людина як істота з певними природними властивостями не постає об'єктом дослідження, вірніше стає ним лише в гносеологічних побудовах.

Як зазначає Ю. Лоскутов, людину не можна розглядати в науці так само, як розглядаються речі або засоби, оскільки за нормальних умов людина є метою для себе та причиною речей. Для сучасної філософії, як і для будь-якої науки, виникає дилема: людина повинна розглядатись як міра всіх речей чи якась річ повинна стати мірою всіх людей [5]. У цьому контексті перед нами постає питання про те, чи відбудеться трансформація зв'язків між людиною, природою та культурою?

Людина як природна істота має низку виключно біологічних особливостей і фізіологічних потреб. Як відтворююча істота вона живе тим, чого немає – тим, що вона повинна створити. Якщо наука бажає бути адекватною потребам людини, вона повинна стати зрілою. Саме те, чого немає, повинно перебувати в центрі уваги зрілої науки, на противагу незрілій науці, яка вивчає виключно те, що є [5]. Отже, у філософському ставленні людини до світу й до себе виділяють практичні, пізнавальні та ціннісні аспекти. Людина для дослідника або філософа є макрокосмом, а світ – це всього-на-всього лише мікрокосм. Це зумовлює відхід від онтологічних і натурфілософських трендів у науці й актуалізацію міждисциплінарних антропологічних досліджень природних властивостей людини – того, що ми можемо досліджувати за допомогою діючого наукового арсеналу.

У межах тлумачення онтологічних питань дослідник має справу з такими ситуаціями, коли проблема людського існування пов'язана з екзистенціальними проблемами, які відіграють вирішальну роль у визначенні місця людини у світі. Постнекласична наука акцентує увагу на проблемі відповідальності людини, причому не лише за себе, а й за світ, який нею конструюється [9, с. 35]. Коли ми повертаємося до фундаментальних потенційних характеристик людини в антропоцентричній концепції, то відповідальність за власну діяльність потрібно поставити поряд із дієвістю та актуальністю.

Якщо ж розглядати людину як об'єкт у комплексному аналізі філософії науки, то до розгляду береться потенційна людина, яка актуалізує своє існування своєю діяльністю. Процеси антропологізації та онтологізації найповніше виражаються у взаємопов'язаності космічного цілого (природи, Бога) з людиною. Співіснування динамічної людини в Космосі зумовлює важливість антропологізації філософії та науки. Це виражається у формуванні методологічних настанов задля обґрунтування позиціонування людини у світобудові.

У цілому постнекласична раціональність нашого часу відповідає певним соціальним запитам на відповідні методології соціального аналізу, що дозволяють забезпечувати так званий діалог культур, культурні трансформації та культурницьке посередництво. Проте слід мати на увазі, що сучасне соціально-гуманітарне пізнання має спиратися на принципи взаємодоповнення. Постнекласична раціональність зміщує свої акценти на моменти, які в результаті й визначають характеристики людини стосовно найважливіших чинників. Ідеться насамперед про інституціональні моменти: пізнавальні, економічні та політичні структури [9, с. 40].

Згідно з твердженням Т. Нікішиної нова «посткласична парадигма» антропоцентризму, яка остаточно сформувалась на початку ХХІ століття, пропонує свої моделі для розкриття сутнісних характеристик людини [8]. У постнекласичній науці по-новому висвітлюється проблема потенціалу сучасної людини. Сучасне знання про людину базується на класичній та некласичній стратегії наукової раціональності. Однак перспективи вдосконалення потенціалу людини пов'язані саме з парадигмою постнекласичною.

Водночас концепція антропоцентризму набуває постнекласичних рис.

Аналіз новітніх тенденцій розвитку науки доводить, що в постнекласичній парадигмі формуються нові уявлення про потенціал людини. Можливості людини виблискують новою гранню: долучення до системи загальних взаємозв'язків світу за умови інтеграції в цьому понятті світових і людських зусиль. Людина діє відповідно до своїх потреб і прагне відобразитись у світі, як у дзеркалі, зберігаючи в ньому своє «я». Світ чинить дієвий опір людській суб'єктивності, оскільки існує згідно зі своїми законами, без знання й дотримання яких не буде можливим дієвість людського «я». Тому людина, прагнучи реалізувати свій потенціал і створюючи певну форму діяльності, повинна враховувати не лише свої можливості, а й світові [4, с. 303]. Основними аспектами новітніх наукових досліджень у сучасному соціокультурному просторі є людський потенціал та ефективні шляхи його реалізації в наявних умовах.

О. Краєва пропонує нові методологічні принципи дослідження потенціалу людини на основі нової наукової парадигми. Особливо варто виділити принципи інтеграції всього духовного досвіду людства в розв'язанні проблеми людини. Використання принципу інтеграції визначене зміною наукової парадигми та пошуком нових підходів у тлумаченні людини. Евристичними для формування уявлень про потенціал людини в контексті нової наукової парадигми є також й інші принципи: принцип дієвості, принцип соціальності, принцип системності, принцип єдності загальної потенції світу та потенціалу людини, принцип духовності світоосягнення, принцип інтенціональності [4, с. 304].

Ми розглядаємо людину як ключ до універсуму з двох ракурсів, які позиціонують її центром світу. Суб'єктивно для самих себе ми є однозначним центром перспективи існування та розвитку. На початковому етапі наука спочатку уявляла, що вона може спостерігати явища самі собою такими, якими вони є незалежно від нас. Наразі об'єкт і суб'єкт переплітаються та взаємоперетворюються в пізнавальному процесі. Лише людина займає таке місце в природі, у якому це сходження ліній є не просто видимим, а структурним [15]. Згідно з ідеями Т. де Шардена, людина лише починає набувати наукового погляду на своє значення у фізиці світу. «Людина – не статичний центр світу, як вважалось тривалий час, а вісь і вершина еволюції, що набагато прекрасніше» [13, с. 40].

Для сучасної наукової картини світу характерне зміцнення парадигми цілісності, тобто усвідомлення доцільності глобального всебічного погляду на світ. М. Мойсеєв вважає, що «прийняття діалектики цілісності та введення людини в систему – одні з найбільших наукових досягнень сучасного природознавства та цивілізації загалом» [7, с. 66]. Парадигма цілісності проявляється в суспільстві, біосфері, ноосфері, Всесвіті тощо. Людина перебуває не поза об'єктом, що вивчається, а всередині нього.

Варто відзначити процес зближення природничих і гуманітарних наук. Природознавство орієнтується на досягнення природи, гуманітарні науки – на досягнення людини чи культури. На сучасному етапі розвитку науки (у контексті синергетики) природничо-наукові елементи впроваджуються в гуманітарні науки та навпаки. Людина ж постає в центрі взаємодії наукової та гуманітарної парадигм. У цьому контексті методологічна функція філософії науки полягає в забезпеченні міждисциплінарних взаємозв'язків між різноманітними видами наукового знання. Головний акцент при цьому ставиться на взаємінтеграції природничонаукового, гуманітарно-наукового та науково-технічного знання.

Сучасна філософія науки актуалізує методологічний плюралізм, усвідомлюючи односторонність будь-якої окремо

взятої методології. Завданням антропоцентризму є спрямування та орієнтація подібних багатовекторних наукових пошуків задля збереження цілісності науки та запобігання антигуманних есциентистських проявів. З іншого боку, це зумовлює розмитість науки та може свідчити про поглиблення кризи сучасної наукової картини світу.

Важливим є висвітлення рівня взаємодії людини з носферними процесами, оскільки це є одним із ґрунтовних питань самопізнання, яке потребує адекватних теоретичних і методологічних настанов. Сучасна філософія науки покликана забезпечити світоглядні константи для продовження людиною еволюційного розвитку. Ці аспекти тісно пов'язані з антропоцентричною парадигмою, оскільки є її важливим складником. Як стверджує М. Сагатовський, онтоантропологічний принцип зорієнтовує на таку онтологію (філософське вчення про світ), яка містить основу антропології (філософське вчення про людину), і таку антропологію, яка враховує специфічну основу людського буття. Це дозволяє людині довершувати світоустрій. Людина закорінена у світі, а світ закорінений у людині й залежить від спрямованості (творчої чи руйнівної) її діяльності. Онтологічна основа на рівні людського буття зазнає якісних змін, що дозволяє людині зайняти особливе місце у світовому бутті. Така якісна відмінність відображається в категоріальному ядрі антропології. Отже, онтологія та антропологія постають взаємно зорієнтованими [12].

У такому співвідношенні момент істини антропоцентризму міг би полягати лише в одному: якщо людина вважає себе найрозумнішою та найсильнішою, то вона має бути центром відповідальності для призначеної їй частини буття, а не центром свавілля та споживання. Очевидно, що егоцентрично налаштований претендент на те, щоб бути центром, не зможе не падати в прірву й жодна передова технологія його від цього не врятує. Адже засоби слугують цілям, а цілі набувають смислу у світлі базових цінностей, що відповідають на питання доцільності нашої діяльності. Доки ми свідомо, а часто й підсвідомо, живемо задля досягнення максимуму (влада, прибутки, самовираження, споживання), сучасна цивілізація та біосфера будуть приречені. Варто переорієнтуватись і спрямувати наші зусилля на забезпечення оптимальних стосунків між людиною та світом [12].

Як влучно зазначив М. Каган, сучасна людина перебуває на перехресті трьох шляхів: перший – використовувати природу завдяки науково-технічній силі задля власних потреб; другий – підкоритися силі природи, поєднавшись з її могутністю; третій відкриває перед людиною перспективу нового, ще не звіданого історією – діалогу людини з природою (як зовнішньою – фізичною, так і внутрішньою – біологічною). Такий діалог дозволить сформувати між людиною та природою не релігійні чи технологічні, а морально-естетичні стосунки [3]. У цьому ж контексті один із засновників синергетики І. Пригожин акцентує увагу на доцільності експериментального методу, який займає центральне місце в діалозі з природою. Цей метод слугує «основою комунікабельності між природними процесами і науковими результатами» [10].

Закономірно, що постнекласична наука має характер відверто людиноцентристський. І якщо досі наука намагалась абстрагуватися від цінностей, керуючись ідеалом ціннісно-нейтрального знання, то на сучасному етапі її розвитку аксіологічна зумовленість є основним методологічним регулятивом під час побудови пізнавальних стратегій.

Висновки. Отже, перспектива подальшого розвитку філософії науки потребує створення єдиних принципів наукової картини світу. Реалізація концепції антропоцентризму залежатиме від адекватності тих основних людиноцентричних констант, які стануть основою в розв'язанні одвічних і нагальних філософських проблем. Активність і дієвість людини поряд із її відповідальністю сприяти-

муть гармонійному співіснуванню людини з природою та визначенню статусу людини у Всесвіті.

Загалом у сучасній філософії науки спостерігається процес усебічного дослідження пізнавальних потенцій людини, що породжує різноманітні підходи та методологічні практики. Активно формуються різноманітні парадигми, зокрема аксіологічну, комунікативну, лінгвістичну, а в контексті розмаїття парадигм визрівають нові підходи, які в кінцевому результаті розширюють пізнавальні компетенції людини. Антропологічна проблематика з периферії науки зміщується в центр, продукуючи нові смисли та формуючи оригінальні способи розв'язання концептуальних завдань. Основним регулятивом побудови нових стратегій дослідження є людський потенціал і його актуалізація в динамічних умовах навколишнього середовища.

Література

1. Агацци Э. Человек как предмет философии / Э. Агацци // Вопросы философии. – 1989. – № 2. – С. 24–35.
2. Бердяев Н. Самопознание (опыт философской автобиографии) / Н. Бердяев. – М. : Международные отношения, 1990. – 336 с.
3. Каган М. Человек как проблема современной философии / М. Каган [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.anthropology.ru/ru/texts/kagan/man.html>.
4. Краева О. Проблема потенциала человека в аспекте постнеклассической научной парадигмы / О. Краева // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. Серия «Социальные науки». – 2002. – № 1. – С. 301–305.
5. Лоскутов Ю. Человек как проблема для науки / Ю. Лоскутов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.anthropology.ru/ru/texts/loskut/man.html>.
6. Мамардашвили М. Проблема человека в философии / М. Мамардашвили // О человеческом в человеке. – М. : Политиздат, 1991. – С. 8–21.
7. Моисеев Н. Естественнаучное знание и гуманитарное мышление / Н. Моисеев // Общественные науки и современность. – М. : Российская академия наук, 1993. – № 2. – С. 63–75.
8. Никишина Т. Проблема человека в парадигме западного антропоцентризма : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.13 «Религиоведение, философская антропология, философия культуры» / Т. Никишина. – Ростов-на-Дону, 2008. – 23 с.
9. Попов В. Теория рациональности (неклассический и постнеклассический подходы) / В. Попов, Б. Щеглов. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского университета, 2006. – 268 с.
10. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://spkurdyumov.narod.ru/Ppogin/PriOglavl.htm>.
11. Рачков А. Человек в зеркале философии / А. Рачков // Вестник Московского университета. Серия 7 «Философия». – М. : Издательство Московского государственного университета, 1998. – № 2. – С. 33–46.
12. Сагатовский В. Мой враг антропоцентризм / В. Сагатовский // Вестник Российского философского общества. – 2007. – № 4 (44). – С. 114–118.
13. Тейяр де Шарден П. Феномен человека / П. Тейяр де Шарден. – М. : Наука, 1987. – 240 с.
14. Троянский В. Методологические засады комплексного vivчення людини / В. Троянский // Філософські проблеми людинознавства. – Чернівці, 2005. – С. 30–53.
15. Шабанов Д. Принцип антропоцентричности и парадокс целесообразности Открытый текст / Д. Шабанов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.opentextnn.ru/man/?id=331>.

Анотація

Скакун І. О. Перспективи антропоцентризму в сучасній науковій картині світу – Стаття.

У статті розглядаються людиномірні системи, які стали об'єктом вивчення постнекласики та становлять особливий інтерес для сучасної методології науки та філософської антропології, аналізується концепція антропоцентризму як світоглядного горизонту мислення та її актуалізація в різноманітних сферах науково-пізнавальної діяльності. Функціонування сучасної наукової картини світу передбачає чітку структурованість та взаємодію природничо-наукового та гуманітарного знання. Концепція антропоцентризму формує необхідні методологічні та світоглядні пріоритети розвитку сучасної філософії та науки.

Ключові слова: антропоцентризм, людиномірність, наукова картина світу, парадигма, світогляд.

Аннотация

Скакун И. О. Перспективы антропоцентризма в современной научной картине мира. – Статья.

В статье рассматриваются человекомерные системы, которые стали объектом изучения постнеклассики и представляют особый интерес для современной методологии науки и философской антропологии, анализируется концепция антропоцентризма как мировоззренческий горизонт мышления и ее актуализация в различных сферах

научно-познавательной деятельности. Функционирование современной научной картины мира предполагает четкую структурированность и взаимодействие естественнонаучного и гуманитарного знания. Концепция антропоцентризма формирует необходимые методологические и мировоззренческие приоритеты развития современной философии и науки.

Ключевые слова: антропоцентризм, человекомерность, научная картина мира, парадигма, мировоззрение.

Summary

Skakun I. O. The perspectives of anthropocentrism in contemporary scientific world picture. – Article.

The article considers human dimensional systems that became the object of post-non-classic studies and are interesting for contemporary methodology of science and philosophical anthropology. The author analyzes the concept of anthropocentrism as a worldview horizon of thinking and its actualization in various spheres of scientific activity. The functioning of contemporary scientific world picture provides clear structure and interactivity of natural and humanitarian knowledge. The concept of anthropocentrism formulates necessary methodological and worldview priorities of development of contemporary philosophy and science.

Key words: anthropocentrism, human dimension, scientific world picture, paradigm, worldview.